

راهبردها و سیاست‌های تشویقی قرآن کریم پیرامون فرزندآوری

دکترمجتبی نوروزی^۱

غلامرضا صادقیان کاخکی^۲

چکیده

خانواده نخستین و مهم‌ترین واحد اجتماع است که با ازدواج شکل می‌گیرد و با حضور فرزندان، به ثمر می‌نشیند. قرآن کریم به عنوان برنامه‌ی هدایت بخش بشریت، به اهمیت و نقش حیاتی خانواده اشاراتی داشته و همواره اصولی راهبردی برای بهبود زندگی انسان‌ها و پیشرفت‌های مادی و معنوی آنان ارائه نموده است. متأسفانه با اجرای بیش از اندازه سیاست تنظیم خانواده شاهد کاهش نیروی فعال و با نشاط و سالخوردگی جمعیت در کشور خواهیم بود. در این مقاله برآنیم که برخی از راهبردها و سیاست‌های تشویقی قرآن کریم پیرامون فرزندآوری را بیان داریم. قرآن کریم به جایگاه ازدواج به‌عنوان مقدمه فرزندآوری توجه زیادی داشته و بر آن تأکید فراوانی نموده است و به نقش و تأثیر ازدواج در حفظ پاکدامنی، آرامش، کسب معنویات و برکت در زندگی اشاره کرده است. هم‌چنین قرآن وجود فرزند را نعمت و منت الهی، بشارتی الهی و فرزندآوری را عاملی برای اقتصاد و تولید ملی، بار و مددکار انسان، زینت دنیا و موجب امید و نشاط در خانواده می‌شمارد. باشد که شناخت و به‌کارگیری دستورات حیات بخش قرآن، نوید بخش فردایی روشن‌تر و عزت و سربلندی بیش از پیش کشور عزیزمان گردد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، خانواده، ازدواج، جمعیت، فرزندآوری، راهبردها و سیاست‌ها.

۱- استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده تربیت مدرس قرآن مشهد مقدس)

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشکده تربیت مدرس قرآن مشهد مقدس

مقدمه

خانواده اولین و کوچک‌ترین واحد اجتماع است که از به هم پیوستن خانواده‌ها مجموعه‌های بزرگ‌تر جمعیتی شکل می‌گیرد. ازدواج در بینش الهی، پیمانی مقدس و نقطه‌ی آغاز تشکیل یک خانواده است که در سایه‌ی آن، نه تنها به نیاز جنسی - که یک نیاز طبیعی و غریزی است پاسخ داده می‌شود، بلکه منجر به ایجاد روابط عاطفی و رسیدن به اهداف والای زندگی می‌شود.

از موضوعات مهم جمعیت‌شناختی کشور در سال‌های اخیر، بحث کاهش جمعیت و سالیانوردگی آن است که مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، در بیانات مکرر خود به خطر کاهش جمعیت و لزوم تغییر سیاست‌های جمعیتی کشور تأکید کرده‌اند.^۱

بالارفتن سن ازدواج و احیاناً ازدواج‌گریزی جوانان کشورمان و تبلیغات غلط تحدید نسل، تحت‌تأثیر کشورهای ظاهراً متمدن غرب و اجرای نادرست سیاست تنظیم خانواده در سال‌های گذشته، کشور را با بحران جمعیتی مواجه کرده و در صورت ادامه‌ی این روند، با کمبود نیروی فعال، پویا و بانشاط نسل جوان مواجه خواهیم شد. در چنین شرایطی بازگشت به اصول راهبردی قرآن کریم و به‌کارگیری دستورات حیات‌بخش آن در همه‌ی زمینه‌ها، راه‌کاری مطمئن و سرنوشت‌ساز برای برون رفت از بحران‌هایی این‌گونه خواهد بود.

در این پژوهش به دنبال پاسخ این سوالات هستیم که آیا قرآن کریم نسبت به کثرت جمعیت و فرزندآوری دیدگاه خاصی دارد؟ چه مشوق‌هایی برای ازدواج و فرزندآوری در قرآن بیان شده است؟

پیشینه‌ی تحقیق

با جستجویی که در این زمینه صورت گرفت، پژوهش‌های زیادی درباره ازدواج در اسلام و تنظیم خانواده، صورت گرفته است، اما در موضوع راهبردها و سیاست‌های تشویقی قرآن در مورد فرزندآوری چندان کار مستقلی صورت نگرفته است، خصوصاً اینکه اکثر کتب و مقالات چاپ شده در سال‌های گذشته با توجه به سیاست تنظیم خانواده، ناظر به کاهش جمعیت بوده و توجه چندانی به فواید و مشوق‌های ازدواج و فرزندآوری نداشته‌اند. به‌عنوان مثال در کتاب «مسائل ازدواج و حقوق خانواده» به چند مورد از آثار ازدواج به صورت مختصر اشاره شده است (بابازاده، ۱۳۸۸: ۱۵۵) و یا در کتاب «زن و خانواده»، جلد اول، در بیان اهمیت تشکیل خانواده، برخی از منافع و فواید ازدواج فهرست‌وار و بدون ذکر آیات و احادیث بیان شده است. (آیت‌اللهی، زهرا ۱۳۹۱: ۲۹) و مؤلف کتاب «سیری در مسائل خانواده» در قالب یک درس چندصفحه‌ای هشت مورد از اهداف ازدواج به همراه چند آیه و روایت را آورده است. (طاهری، ۱۳۸۱: ۴۴)

۱- برخی از سخنان مقام معظم رهبری در باره‌ی جمعیت در تاریخ‌های ۱۳۹۰/۵/۱۶ و ۱۳۹۱/۵/۳ در جمع مسئولین نظام و در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۱۹ در جمع مردم خراسان شمالی و در تاریخ ۱۳۹۲/۸/۶ در جمع دست‌اندرکاران همایش ملی تغییرات جمعیتی ایراد شده است.

مفهوم شناسی ازدواج

ازدواج، مصدر باب افتعال، و حروف اصلی آن، «ز - و - ج» است. از نظر لغت «زوج» به معنای جفت، در مقابل فرد به کار می‌رود. (ابن منظور، ۱۴۰۵ق)، عبارتست از قرین و همراه شدن دو چیز با یکدیگر، چه مماثل باشند، مانند دو چشم و دو گوش، و چه متضاد، مانند شب و روز (راغب اصفهانی). در مواردی، واژه زوج در معنای فرد، به شرط داشتن قرین، به کار رفته است. بر این اساس، به هریک از زن و شوهر، زوج و به هر دوی آنها زوجین اطلاق می‌کنند؛ (ابن منظور، ۱۴۰۵ق) چنان‌که در قرآن آمده است: «وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجِينَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى» (نجم/۴۵ و ۵۳) و در اصطلاح عرف و شرع، ازدواج پیمان زناشویی است که براساس آن برای مرد و زن در برابر هم، تعهدات اخلاقی و حقوقی پدید می‌آید. (مصطفوی، ۱۳۷۵، ج ۱۲: ۲۳۴)

در قرآن، بیش از ۸۰ بار ماده «زوج» و مشتقات آن و حدود ۲۳ بار، کلمه «نکاح» و مشتقاتش به کار رفته است. (مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم، ۱۳۹۰، ج ۲)

تعریف خانواده

«خانواده عبارت است از یک واحد اجتماعی که از ازدواج یک زن و یک مرد به وجود می‌آید و فرزندان حاصل از آن ازدواج، آن را تکمیل می‌نمایند.» (قائمی، ۱۳۶۳: ۹)

در تعریفی دیگر گفته‌اند: «خانواده گروهی است که به دلیل قرابت یا زوجیت، همبستگی حقوقی و اجتماعی یافته و تحت رهبری و ریاست مقامی واحد قرار گرفته است.» (عاملی، ۱۳۵۰، ۲)

ضرورت تشکیل خانواده

ابتدایی ترین و در عین حال مهمترین گروه در میان همه‌ی جوامع و ملل «خانواده» است. اسلام به تشکیل خانواده اهمیت فراوانی داده است؛ تا نیازهای طبیعی انسان به‌طور مشروع و سالم تأمین گردد و از بحران‌های روحی و مشکلات اجتماعی و اخلاقی پرهیز شود.

قرآن کریم این پیوند مقدس را میثاقی محکم می‌داند (نساء/۲۱)، که در سایه‌ی آن فرد، آرامش و تعادل روحی و روانی کسب کرده و مقدمه‌ی رحمت و عشق و محبت در زندگی انسان است. (روم/۲۱)

همچنین در روایات فراوانی به اهمیت و نقش ازدواج تأکید شده است؛ از جمله اینکه، ازدواج «بنایی محبوب نزد خداوند»؛ «عامل موثر در حفظ دین»؛ «باعث پذیرش عبادات انسان»؛ «تضمین رزق و روزی»؛ و «تعظیم سنت نبوی» دانسته شده است. خانواده جایگاه مهر و محبت و کانون اصلی تکوین شخصیت انسان است. در فرهنگ اسلام، خانواده وسیله‌ای برای اقناع و ارضای مشروع سائقه‌های جنسی، تولید و تربیت نسل، ایجاد صمیمیت و تفاهم، تعاون و تعاضد، تکمیل و تکامل و آرامش روحی و روانی انسان است. در واقع خانواده هسته‌ی اصلی و بنیادی اجتماعات بشری و ضامن سعادت فردی و اجتماعی بشر است و نقش عظیمی در تکمیل فرهنگ انسانی، اشاعه‌ی موارث فرهنگی و توسعه‌ی تمدن بشری دارد. (آزرمی سمساری، ۱۳۷۹: ۷)

مشوق‌های ازدواج در قرآن

با توجه به اینکه ازدواج مقدمه فرزند آوری می‌باشد، اسلام نسبت به ازدواج و تشکیل خانواده تأکید زیادی دارد. قرآن نیز به پاره‌ای از مهم‌ترین فواید و منافع ازدواج اشاراتی داشته است که برخی از آنها را بیان می‌داریم.

۱. حفظ عفت و پاکدامنی

قرآن کریم ابتدا به ازدواج و تشکیل خانواده دستور داده و متذکر می‌شود که مردان و زنان در جامعه‌ی اسلامی بی‌همسر نمانند.

« وَ أَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ ... » (نور / ۳۲)

« مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید، همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را... »

در این آیه به یکی دیگر از مهم‌ترین طرق مبارزه با فحشاء که ازدواج ساده و آسان، و بی‌ریا و بی‌تکلف است، اشاره شده، زیرا این نکته مسلم است که برای برچیدن بساط گناه، باید از طریق اشباع صحیح و مشروع غرائز وارد شد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ۴۵۶)

در روایات متعددی به اهمیت ازدواج تصریح شده و اجر و ثواب فراوانی برای آن برشمرده‌اند؛ از جمله پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: « مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ مِنَ التَّزْوِيجِ » (حر عاملی، ۱۳۹۱، ج ۱۴: ۳)

۱- پیامبر اکرم (ص): «هیچ بنایی در اسلام دوست داشتنی‌تر از ازدواج نزد خدا نیست» (حرعاملی، ۱۳۹۱، ج ۱۴، ص ۳)

۲- قال رسول الله (ص): «هر که ازدواج کند، نصف دینش را حفظ کرده است.» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق)، ج ۳، ص ۲۸۳

۳- امام صادق (ع): «دو رکعت نماز شخص متأهل از هفتاد رکعت نماز مجرد افضل است.» (حرعاملی، ۱۳۹۱، ج ۱۴، ص ۷)

۴- پیامبر اکرم (ص): «تشکیل خانواده دهید که روزی شما را بیشتر می‌کند شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق)، ج ۳، ص ۲۸۳

۵- پیامبر اکرم (ص): «ازدواج سنت من است، هر که از سنت من روی گرداند از من نیست.» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰۰، ص ۲۲۰)

هیچ خانه‌ای، هیچ بنایی آبادتر، با فضیلت تر از آن خانه‌ای نیست که با ازدواج آباد شود. این روایت یک چیز خاصی به ما می‌گوید. می‌فرماید: آقا! اگر یک پسر و دختر را به هم برسانی و یک خانه را آباد کنی، یعنی صاحب‌خانه کنی یا یک مسجد بسازی کدام فضیلتش بیشتر است؟ این روایت می‌گوید: آن خانه‌ای که به وسیله‌ی تزویج آبادش کنی. (مظاهری، ۱۳۷۳: ۵۶)

به عکس جوانی که بتواند زن بگیرد اما نگیرد، پیامبر (ص) فرمود: «رُدَّالُ مَوْتَاكُمُ الْعَزَابُ» (حرعاملی، ۱۳۹۱ق، ج ۱۴: ۷) یعنی پست‌ترین مرده‌های شما عذاب‌ها (مجرده‌ها) هستند.

۲. همسران مایه‌ی آرامش و تسکین

قرآن کریم آفرینش همسر را آیه‌ی الهی می‌شمارد و مهم‌ترین و اولین نتیجه‌ی وجود زن در کنار مرد را احساس «آرامش» و ایجاد تعادل روحی و روانی می‌شمارد.

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم / ۲۱)

و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید. ازدواج روح آشفته و پرتلاطم جوان را آرامش می‌بخشد و درون سرکش و مضطرب او را آرام می‌کند؛ و این خود زمینه‌ی سعادت است که آدمی در سایه‌ی آن با قرار و آرامشی که دست داده، به سوی هدف‌ها و مقصدهای ارزنده‌ی خود به پیش می‌رود. (طاهری، ۱۳۸۱: ۴۵)

از آنجا که ازدواج یک نیاز طبیعی و فطری است، انسانی که نیازهای خود را برطرف کرده باشد، اما ازدواج نکرده باشد، بدون تردید احساس کمبودی در زندگی خواهد داشت.

افراد مجرد که به زندگی انفرادی خو گرفته‌اند، معمولاً انسان‌های بی‌نشاط، مایوس، پریشان و درونگرا می‌باشند؛ حوصله‌ی کار و تلاش ندارند؛ شب‌ها راحت نمی‌خوابند؛ صبح‌ها به سختی از رختخواب برمی‌خیزند؛ جواب مردم را با تندمی‌دهند؛ و در یک کلام «امید و آرامش» ندارند. (بابازاده، ۱۳۸۸: ۱۵۵)

تجربه نشان داده، افرادی که ازدواج نکرده اند، دچار ضعف اعصاب و ناتوانی و پژمردگی شده‌اند. در سایه‌ی ازدواج سکون و آرامش و تعادل روحی و روانی برای فرد حاصل می‌شود.

این آرامش و سکونت هم از نظر جسمی است و هم از نظر روحی، هم از جنبه فردی و نیز اجتماعی. هنگامی که انسان از مرحله‌ی مجردی گام به مرحله‌ی زندگی خانوادگی می‌گذارد، شخصیت تازه‌ای در خود می‌یابد و احساس مسئولیت بیشتری می‌کند و این است معنی احساس آرامش در سایه‌ی ازدواج. (قنوتی، ۱۳۸۹: ۵۰)

۳. کسب معنویات و فضایل اخلاقی

یکی از اهداف اصلی تشکیل خانواده، رشد اخلاقی و معنوی هر یک از اعضای خانواده است. فرد با تشکیل خانواده زمینه‌های فساد را از خود دور کرده، مهر و عشق به همسر و فرزندان در وجودش پدیدار می‌گردد.

«... وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم/۲۱)

«... و در میان شما مودت و رحمت قرار داد در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند!» خانواده نه تنها جایگاه مهرورزی و محبت است، بلکه بسیاری از صفات اخلاقی دیگر از جمله ایثار و از خودگذشتگی، وفاداری، حسن خلق، مدارا، تحمل سختی‌ها، مسئولیت‌پذیری و... در سایه‌ی ایجاد خانواده تمرین شده و در وجود فرد نهادینه می‌شود.

ازدواج، بهترین عامل نجات یک جوان از آلودگی‌ها و پلیدی‌ها است؛ زیرا ازدواج سبب می‌شود که هواهای آدمی تحت قید و بند درآمده، چشم و دیگر اعضا از لغزش مصون بمانند؛ و آدمی در هنگام فشار غریزه به محرم راز و همسرش نزدیک شده و خود را اقناع نماید. (طاهری، ۱۳۸۱: ۴۵)

اینجاست که پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَنْ تَزَوَّجَ أَحْرَزَ نِصْفَ دِينِهِ» (حرعاملی، ۱۳۹۱ق، ج ۱۴: ۱۵) هرکس ازدواج کند، نصف دینش را حفظ کرده است.

۴. زن و مرد پوشش یکدیگر

از دیدگاه قرآن زن و مرد لباس یکدیگرند؛ یعنی پوششی هستند که یکدیگر را از بدی‌ها و زشتی‌ها حفظ کرده و باعث حفظ شرف و حیثیت و دین یکدیگر در جامعه خواهند بود. آنجا که می‌فرماید:

«...هِنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ...» (بقره / ۱۸۷)

«... آنها لباس شما هستند؛ و شما لباس آنها (هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرید).»

لباس از یک سو انسان را از سرما و گرما و خطر برخورد اشیاء به بدن حفظ می‌کند، و از سوی دیگر عیوب او را می‌پوشاند، و از سوی سوم زینتی است برای تن آدمی، این تشبیه که در آیه فوق آمده اشاره به همه این نکات است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۶۵۰)

دو همسر یکدیگر را از انحرافات حفظ می‌کنند، عیوب هم را می‌پوشانند، وسیله راحت و آرامش یکدیگرند و هر یک زینت دیگری محسوب می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱: ۶۵۰)

از نظر قرآن نه تنها زن و مرد آرام بخش، بلکه زینت یکدیگر نیز می‌باشند؛ یکی از معانی لباس در این آیه شریفه «زینت» است. (مظاهری، ۱۳۷۳: ۱۸۲)

۵. وسعت و برکت در زندگی

قرآن کریم با قاطعیت هر چه تمام‌تر می‌گوید فقر نباید مانعی برای ازدواج باشد؛ بلکه اقدام به ازدواج با وجود فقر، در صورت توکل بر خداوند، راه‌گشا خواهد بود؛ زیرا خداوند تأمین زندگی چنین زوجی را وعده داده است.

«وَ أَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَ إِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (نور / ۳۲)

« مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید، هم‌چنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را اگر فقیر و تنگدست باشند، خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز می‌سازد؛ خداوند گشایش‌دهنده و آگاه است! »

از آنجا که یک عذر تقریباً عمومی و بهانه همگانی برای فرار از زیر بار ازدواج و تشکیل خانواده مساله فقر و نداشتن امکانات مالی است، قرآن به پاسخ آن پرداخته می‌فرماید: «از فقر و تنگدستی آنها نگران نباشید و در ازدواج‌شان بکوشید، چرا که اگر فقیر و تنگدست باشند، خداوند آنها را از فضل خود بی‌نیاز می‌سازد و خداوند قادر بر چنین کاری هست، چرا که خداوند واسع و علیم است؛ و همه را مشمول فضل و کرم خود قرار خواهد داد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۴: ۴۵۸)

ازدواج از جمله اموری است که باید برای خدا و تقرب به حق انجام گیرد؛ انجام ازدواج با نیت الهی سبب خیر و برکت و مایه‌ی حمایت و اعانت حضرت حق خواهد بود، به‌گونه‌ای که پروردگار در تنگناها و گرفتاری‌ها به آنها مدد رساننده و برایشان سعادت و برکت می‌آفریند. (طاهری، ۱۳۸۱: ۴۷)

این‌گونه است که می‌فرماید: «... يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (نور / ۳۲)

در روایتی پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَنْ تَرَكَ التَّزْوِيجَ مُخَالَفَةً الْعَيْلَةَ فَقَدْ آسَأَ الظَّنَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» (محدث نوری، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴: ۱۵۵) هرکس از ترس عیال‌مند شدن ازدواج نکند، نسبت به خدای عزوجل سوءظن دارد.

۶. حفظ نسل

همه‌ی موجودات بر اساس غریزه‌ی طبیعی خود به توالد و تناسل مشغولند؛ در این میان انسان علاوه بر فطری بودن مسئله، به نیروی عقل و تفکر نیز ممتاز گشته است، پس به بقای نوع خود توجه ویژه دارد. ازدواج، به‌عنوان عاملی مهم و حیاتی برای بقای نوع انسان و پراکنده شدن در زمین مورد توجه قرآن قرار دارد.

«... وَ بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً...» (نساء / ۱) و از آن دو، مردان و زنان فراوانی (در روی زمین) منتشر ساخت.

و یا آنجا که می‌فرماید: «... وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً...» و از همسران تان برای شما فرزندان و نوه‌هایی به وجود آورد. (نحل / ۷۲)

مقصود اولی از ازدواج، تناسل و بقای نوع انسانی است و امور دیگر، مقاصد ثانوی به شمار می‌آیند. (طلعتی، ۱۳۸۳، ص ۹۰)

و در پایان این آیه خداوند می‌فرماید: «... أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ إِلَى الْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ» (نحل / ۷۲)

مقصود از نعمت همان است که همسرانی از جنس خود بشر برای ایشان درست کرد، و فرزندان و نوه‌هایی از همسران پدید آورد، چون این از بزرگ‌ترین و آشکارترین نعمت‌ها است، زیرا اساسی، تکوینی است که ساختمان مجتمع بشری بر آن بنا می‌شود، و اگر آن نبود مجتمعی تشکیل نمی‌یافت، و این تعاون و همکاری که میان افراد هست پدید نمی‌آید، و تشریک در عمل و سعی میسر نمی‌شود، و در نتیجه بشر به سعادت دنیا و آخرت خود نمی‌رسد. آری اگر بشر این رابطه تکوینی را که خدا به او انعام کرده قطع کند و این رشته پیوند را بگسلد، آن وقت به هر وسیله دیگری که فرض شود، متوسل گردد، جا پر کن این رابطه تکوینی نگشته، جمعش جمع نمی‌شود، و با متلاشی شدن جمع بشر و پراکندگی وحدتش، هلاکتش قطعی است. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۲: ۳۹۷)

در منابع روایی و فقهی شیعه و اهل سنت گه‌گاه به ارتباط ازدواج و حفظ نسل اشاره شده و آن را از فضائل ازدواج نامیده‌اند. چنان که رسول گرامی اسلام در حدیثی زیبا می‌فرماید: «تَزَوَّجُوا فَإِنِّي مُكَاثِّرٌ بِكُمْ الْأُمَّمَ غَدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (حرعاملی، ۱۳۹۱ق، ج ۱۴) ازدواج کنید که من در روز قیامت به زیادی شما نزد دیگر امت‌ها برتری می‌جویم.

راهبردهای تشویقی قرآن برای فرزندآوری

همان‌طور که گفتیم یکی از مهم‌ترین اهداف ازدواج که در واقع از اهداف خلقت هم شمرده می‌شود، «حفظ نسل» و تداوم حیات بشری است. قرآن کریم در آیات متعددی به این مهم پرداخته و به پاره‌ای از فواید گوناگون فرزندآوری اشاراتی داشته است؛ که برخی از آنها را ذکر می‌کنیم.

۱. حفظ نسل، نعمت و منت الهی بر مردم

خداوند برای یادآوری نعمت‌های پروردگار و تحریک حس شکرگزاری قوم شعیب می‌فرماید: «... وَ اذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَاذْكُرُوهُمْ...» (اعراف / ۸۶)

«...و به خاطر بیاورید زمانی را که اندک بودید، و او شما را فزونی داد.»

همان‌طور که می‌بینیم، قرآن فزونی جمعیت آنان را به یادشان می‌آورد و به‌عنوان منتی الهی آنان را به شکر و سپاس فرا می‌خواند.

و نیز فرزند را موهبتی الهی می‌داند، آنجا که می‌فرماید:

«لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنْ شَاءَ إِنَّهُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ» (شوری / ۴۹)

«مالکیت و حاکمیت آسمان‌ها و زمین از آن خداست؛ هر چه را بخواهد می‌آفریند؛ به هر کس اراده کند دختر می‌بخشد و به هر کس بخواهد پسر.»
تعبیر به «یهب» دلیل روشنی است که دختران و پسران هدیه ای الهی هستند؛ به طوری که حتی پیامبران الهی هم چون زکریا (ع) و ابراهیم (ع)، درباره‌ای موارد از خداوند درخواست فرزند می‌کردند و براین موهبت شکر خدا را به جای می‌آوردند. (رک: آل عمران/۳۸ و ابراهیم/۳۹)
امام صادق (ع) فرمود: «هرگاه یکی از شما پس از مدتی صاحب فرزند نشد، بگوید: خدا یا مرا تنها مگذار، درحالی که تو بهترین وارثان هستی. پس شکرگزاری مرا با تفکرم (درنداشتن فرزند) تبدیل مکن. به من جانشینی درست، چه پسر و چه دختر، عطا فرما، تا با آنان مأنوس شوم؛ از وحشت درامان بمانم؛ و با آنان از تنهایی بیرون آیم و تورا هنگام اتمام نعمت شکرگزار باشم. (حرّ عاملی، ۱۳۹۱ق، ج ۲۱ : ۳۶۸)

۲. داشتن فرزند، آرزوی پیامبران و بشارتی الهی

آنگاه که مریم (س) به خدمت‌کاری بیت المقدّس سپرده شد، حضرت زکریا سرپرستی او را تقبل کرد. هر چه بر سنّ مریم افزوده می‌شد، آثار عظمت و جلال در وی نمایان تر می‌شد، تا آنجا که قرآن در باره‌ی او می‌گوید: «هر زمان زکریا وارد محراب می‌شد، غذای جالب و خاصی نزد او می‌یافت» (آل عمران / ۳۷)

زکریا با مشاهده‌ی آن غذاها با تعجب پرسید: «این غذا را از کجا آوردی؟» مریم گفت: «این از طرف خداست و او هر که را بخواهد، روزی بی حساب می‌دهد.» (آل عمران / ۳۷)
در ادامه خداوند می‌فرماید: «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» (آل عمران/۳۸)

«در آنجا بود که زکریا، (با مشاهده آن همه شایستگی در مریم) پروردگار خویش را خواند و عرض کرد: «خداوند! از طرف خود، فرزند پاکیزه‌ای (نیز) به من عطا فرما، که تو دعا را می‌شنوی!»
آنگاه خداوند دعای او را این گونه اجابت می‌کند:

«فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ» (آل عمران / ۳۹)

و هنگامی که او در محراب ایستاده، مشغول نیایش بود، فرشتگان او را صدا زدند که: خدا تو را به «یحیی» بشارت می‌دهد؛ (کسی) که کلمه خدا [مسیح] را تصدیق می‌کند؛ و رهبر خواهد بود؛ و از هوس‌های سرکش برکنار و پیامبری از صالحان است.»

و نیز حضرت ابراهیم (ع)، بعد از ادای رسالت خویش در بابل از آنجا هجرت کرد؛ و نخستین تقاضایش از پروردگار این بود که فرزند صالحی به او عطا فرماید، زیرا تا آن روز صاحب فرزندی نشده بود.

نخستین آیه مورد بحث سخن از اجابت این دعای ابراهیم به میان آورده، می‌گوید: «فَبَشِّرْهُ بِبَعْلَمٍ حَلِيمٍ» (صافات / ۱۰۱)

« ما او را به نوجوانی حلیم و بردبار و پر استقامت بشارت دادیم.»

بله، آن نوجوان مورد بشارت خداوند، اسماعیل(ع) بود. سرانجام فرزند موعود ابراهیم (ع) طبق بشارت الهی متولد شد، و قلب پدر را که در انتظار فرزندی صالح سال‌ها چشم به راه بود روشن ساخت.

و باز در سنین پیری، بار دیگر لطف و فضل الهی با بشارت فرزندی دیگر شامل حال ابراهیم (ع) و همسرش «ساره» - که هیچ امیدی به فرزند دار شدن نداشت- گردید.

« وَ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى... » (هود / ۷۱)

« فرستاده‌های ما نزد ابراهیم آمدند در حالی که حامل بشارتی بودند.»

آری، آنان حامل بشارت فرزندی پاک و شایسته به نام «اسحاق» بودند.

« وَ امْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشِّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ ورائِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ » (هود / ۷۱)

« در این هنگام همسر ابراهیم (ساره) که در آنجا ایستاده بود خندید. به او بشارت دادیم که اسحاق از او متولد خواهد شد و پس از اسحاق، یعقوب از اسحاق متولد می‌گردد.»

۳. نقش فرزندآوری، در اقتصاد، کار و تولید ملی

بیشتر اقتصاددانان و جامعه‌شناسان مخالف افزایش جمعیت، می‌کوشند تا با کشف برخی قوانین، ثابت کنند که جمعیت زیاد، به‌طور کلی باعث فقر و بدبختی می‌شود. در کشورهای غربی، وضعیت خاص دنیای صنعتی و میل به ارتقای سطح زندگی و رفاه بیشتر موجب شده که روند خانواده‌ها به سوی خانواده‌های کوچک‌تر میل نماید و لذا برای حفظ وسایل راحتی و آسایش خود، از بچه‌آوری اجتناب نمایند. (کیهان، ۱۳۴۸: ۵۷)

فعالیت‌های بهداشت و تنظیم خانواده، در طی پنجاه سال اخیر در بسیاری از کشورها کم و بیش به جریان افتاده و هنوز هم کاملاً فعال است و در سرلوحه‌ی برنامه‌ی دولت‌ها به ویژه کشورهای در حال توسعه، قرار دارد. اما در این میان، بسیاری از مجامع دینی، به‌ویژه جوامع مسلمان و دانشمندان مسلمان، همواره با نگاهی بدبینانه، به برنامه‌های تنظیم خانواده نگرسته‌اند. (طلعتی، ۱۳۸۳: ۵۸)

قرآن کریم نه تنها افزایش جمعیت را باعث فقر نمی‌داند، بلکه آن را عاملی برای توسعه‌ی اقتصادی و نیروی کار و تولید و بهره‌وری بیشتر از منابع و امکانات می‌شمارد.

گاهی جمعیت بیشتر، عاملی برای فخرفروشی و غرور ملی اقوام و قبایل بوده است؛ تا آنجا که داشتن جمعیت بیشتر را نشانه‌ی تقرب خود به خداوند می‌دانسته‌اند:

« وَ قَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَ أَوْلَادًا وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ » (سبا/ ۳۵)

«و گفتند: اموال و فرزندان ما بیش‌تر است، و عذاب نخواهیم شد.»

منکران دعوت انبیاء برای اثبات برتری خود به هر چیزی متوسل می‌شدند، از جمله ثروت و فرزندان آنها می‌گفتند خداوند به ما محبت دارد، هم اموال فراوان در اختیار ما نهاده، و هم نیروی انسانی بسیار، و این دلیل بر لطف او در حق ما و نشانه مقام و موقعیت ما در نزد او است؛ «و ما (نورچشمی‌ها) هرگز مجازات نخواهیم شد!» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۸: ۱۰۷)

در آیه‌های دیگر، برای یادآوری نعمت‌های پروردگار و برای تحریک حس شکرگزاری قوم شعیب(ع)، این‌گونه آمده:

«... وَ اذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ...» (اعراف / ۸۶)

« به خاطر بیاورید هنگامی که شما افراد کمی بودید، خداوند جمعیت‌تان را زیاد کرد و نیروی انسانی شما را فزون‌تر ساخت.»

ضمناً از جمله فوق استفاده می‌شود که برخلاف تبلیغات حساب نشده‌ای که امروز می‌کنند، در اکثر موارد کثرت نفرت، می‌تواند سرچشمه قدرت و عظمت و پیشرفت جامعه باشد، البته به شرطی که با برنامه‌های منظم، زندگی آنها از نظر مادی و معنوی تأمین گردد. (مکارم شیرازی ۱۳۷۵، ج ۶: ۲۵۲)

۴. فرزند یار و مددکار انسان

خداوند در بیان الطاف الهی به قوم بنی‌اسرائیل می‌فرماید:

«... وَ اَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرا» (اسراء / ۶)

«...و شما را به‌وسیله اموال و ثروت سرشار و فرزندان و نفرت بسیار تقویت نمودیم؛ آن‌چنان‌که نفرت شما بر نفرت دشمن فزونی گرفت.»

« وَ يُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ اَنْهَارًا » (نوح / ۱۲)

« و شما را با اموال و فرزندان فراوان کمک کند و باغ‌های سرسبز و نهرهای جاری در اختیارتان قرار دهد.»

کلمه «امداد» به معنای رساندن مدد به دنبال مدد دیگر است، و مدد به معنای هر چیزی است که آدمی را در رسیدن به حاجتش کمک کند، و اموال و فرزندان نزدیک‌ترین کمک‌های ابتدایی برای رسیدن جامعه انسانی به هدف‌های خویش است. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰: ۳۰)

به این ترتیب یک نعمت بزرگ معنوی و پنج نعمت بزرگ مادی به آنها وعده داده، نعمت بزرگ معنوی بخشودگی گناهان و پاک‌شدن از آلودگی کفر و عصیان است، اما نعمت‌های مادی: ریش باران‌های مفید و به موقع و پر برکت، فزونی اموال، فزونی فرزندان (سرمایه‌های انسانی)، باغ‌های

پر برکت، و نهرهای آب جاری آری ایمان و تقوی طبق گواهی قرآن مجید هم موجب آبادی دنیا و هم آخرت است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲۵: ۷۰)

در بعضی از روایات آمده است که وقتی این قوم لجوج از قبول دعوت نوح سر باز زدند، خشک‌سالی و قحطی آنها را فرا گرفت، و بسیاری از اموال و فرزندانشان هلاک شدند، زنان عقیم گشتند و کم‌تر بچه می‌آوردند، نوح به آنها گفت: اگر ایمان بیاورید همه این مصائب و بلاها از شما دفع خواهد شد، ولی آنها اعتنایی به او نکردند و هم‌چنان سرسختی نشان دادند تا عذاب نهایی فرا رسید و همه را درو کرد! (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۲۵: ۷۰)

و در جایی دیگر می‌فرماید:

«أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَ بَنِينَ» (شعراء / ۱۳۳)

«شما را به چهارپایان و نیز پسران (لایق و برومند) امداد فرموده؛»

این تعبیر در آیات مختلف قرآن تکرار شده است که به هنگام برشمردن نعمت‌های مادی نخست به «اموال» اشاره می‌کند، بعد به «نیروی انسانی» که حافظ و نگاهبان و پرورش‌دهنده اموال است، و این یک ترتیب طبیعی به‌نظر می‌رسد، نه اینکه اموال از اهمیت بیش‌تری برخوردار باشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۵: ۲۹۶)

تفسیر نمونه ذیل آیه ۴۶ کهف «أَمْالٌ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...» در این خصوص می‌نویسد: در حقیقت در این آیه انگشت روی دو قسمت از مهم‌ترین سرمایه‌های زندگی دنیا گذارده شده است که بقیه به آن وابسته است، «نیروی اقتصادی» و «نیروی انسانی» چرا که برای رسیدن به هر مقصودی از مقاصد مادی حتماً این دو نیرو لازم است، و به همین دلیل آنها که بر تخت قدرت می‌نشینند، سعی در جمع‌آوری این دو نیرو می‌کنند، مخصوصاً در زمان‌های گذشته هر کس فرزندان بیش‌تری داشت خود را نیرومندتر احساس می‌کرد، چرا که آنها یکی از دو رکن اصلی قدرت او را تشکیل می‌دادند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۲: ۴۴۵)

امام سجاد (ع) در روایتی گهربار می‌فرماید: «مِنْ سَعَادَةِ الرَّجُلِ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَكْدٌ يَسْتَعِينُ بِهِمْ» (حرّعاملی، ۱۳۹۱ق، ج ۲۱: ۳۵۶ و کلینی، ج ۵: ۲۵۷)

یعنی از سعادت مرد این است که فرزندان داشته باشد که کمک‌کار او باشند.

۵. فرزند، زینت و آراستگی دنیا

کودک در زمان تولد و حتی قبل از تولد (در عالم رحم) موجب شادی و هیجان در خانواده می‌شود.

افزایش نشاط حاصل از وجود فرزند، روابط همسران را گرم و صمیمی‌تر و بهداشت روانی آنها را تأمین می‌کند. نگاه به چهره‌ی شاداب و بازی‌ها و خنده‌های کودکانه‌ی او، غم و اندوه و خستگی روزانه را از والدین دور کرده، نشاط و سرزندگی را در محیط خانه می‌پراکند.

«أَمْالٌ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...» (کهف / ۴۶)

این آیه موقعیت مال و ثروت و نیروی انسانی را که دو رکن اصلی حیات دنیا است مشخص می‌کند، و می‌گوید: «اموال و فرزندان زینت حیات دنیا هستند.» فرزندان به مانند شکوفه‌ها و گل‌هایی معطر و زیبا، بر شاخه‌های درخت وجود انسان آشکار می‌شوند.

البته این آیه به نوعی می‌خواهد بگوید که هر چند دل‌های بشر علاقه به مال و فرزند دارد و همه، مشتاق و متمایل به سوی آنند و انتظار انتفاع از آن را دارند و آرزوهای‌شان براساس آن دور می‌زند و لیکن زینتی زودگذر و فریبنده هستند که آن منافع و خیراتی که از آنها انتظار می‌رود ندارند، و همه آرزوهایی را که آدمی از آنها دارد برآورده نمی‌سازند، بلکه صد یک آن را واجد نیستند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳ : ۳۱۸)

نتایج و یافته‌ها

- ۱- قرآن کریم، با آیاتی روشنگر، ازدواج و تشکیل خانواده را که مقدمه فرزندآوری می‌باشد، ستوده و ضمن بیان فواید و اهداف ازدواج، به فرزندآوری و افزایش جمعیت ترغیب کرده است.
- ۲- از مهم‌ترین اهداف ازدواج حفظ عفت و پاکدامنی، رسیدن به آرامش و کسب معنویات، افزایش روزی و برکت در زندگی و حفظ و تداوم نسل می‌باشد.
- ۳- فرزندآوری نیز به‌عنوان یک نعمت و منت الهی، بشارتی برای پیامبران، عاملی مهم و تأثیرگذار در اقتصاد و تولید ملی، زینت زندگی دنیا، که موجب امید و نشاط خانواده می‌باشد، در قرآن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.
- ۴- در شرایطی که جامعه‌ی ما با سیاست‌های غلط، به سمت چالش کاهش رشد جمعیت پیش می‌رود، شناخت و بازگشت به اصول راهبردی قرآن کریم، می‌تواند چراغی روشن فرا راه آینده‌ی امیدبخش کشور عزیز و اسلامی‌مان باشد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
۲. ابن منظور، محمد ابن مكرم (۱۴۰۵ق)، «لسان العرب»، قم، نشر ادب الحوزه.
۳. آزرمی سمساری، سعید، (۱۳۷۹)، «میثاق مقدس، بلوغ، ازدواج و تشکیل خانواده»، تهران، نشر اسپید.
۴. آیت‌اللهی، زهرا (۱۳۹۱)، «زن و خانواده» جلد اول، تهران، شورای فرهنگی اجتماعی زنان.
۵. بابازاده، علی‌اکبر، (۱۳۷۰)، «مسائل ازدواج و حقوق خانواده»، (بی‌جا)، بدر.
۶. حرّاملی، محمدبن حسن (۱۳۹۱ق)، «وسائل الشّیعه الی تحصیل مسائل الشّریعه»، تهران، مکتبه الاسلامیه.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (بی‌تا) «معجم مفردات الفاظ القرآن»، تهران، مکتبه المرتضویه.
۸. شیخ صدوق، محمدبن علی، (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۹. طاهری، حبیب الله (۱۳۸۱)، «سیری در مسائل خانواده»، تهران سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل.
۱۰. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق)، «المیزان فی تفسیر القرآن»، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۱۱. طلعتی، محمدهادی (۱۳۸۳)، «رشد جمعیت، تنظیم خانواده و سقط جنین»، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی پژوهشکده فقه و حقوق، مؤسسه بوستان کتاب قم.
۱۲. عاملی، باقر (۱۳۵۰)، «حقوق خانواده»، تهران، مدرسه عالی دختران ایران.
۱۳. عباسی ولدی، محسن (۱۳۹۲)، «ایران جوان بمان»، قم، جامعه الزهراء.
۱۴. قائمی، علی (۱۳۶۳)، «نظام حیات خانواده در اسلام»، تهران، نشر انجمن اولیاء و مربیان.
۱۵. قائمی، علی (۱۳۶۸)، «تشکیل خانواده در اسلام»، تهران، ناشر امیری.
۱۶. فنواتی، شعیب (۱۳۸۹)، «نهج الحدیث خانواده»، تهران، رسانه تخصصی.
۱۷. کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، بیروت، دارالمعارف الاسلامیه.
۱۸. کیهان، روح ا... (۱۳۴۸)، «کنترل موالید»، تهران.
۱۹. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، (۱۳۹۰) «دائره المعارف قرآن کریم»، قم، بوستان کتاب.
۲۰. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۴ق) «بحار الانوار»، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۲۱. محدث نوری، میرزا حسین، (۱۴۰۹ق)، مستدرک الوسائل، تحقیق و نشر مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
۲۲. مصطفوی تبریزی، حسن، (۱۳۷۵)، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۲۳. مظاهری، حسین (۱۳۷۳)، «اخلاق در خانه»، قم، نشر اخلاق.
۲۴. مکارم شیرازی، آیه الله ناصر و دیگران (۱۳۷۵)، تفسیر نمونه، تهران دارالکتب الاسلامیه.
۲۵. هاشمی رفسنجانی، اکبر و جمعی از محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن (۱۳۸۳)، «فرهنگ قرآن»، موسسه بوستان کتاب قم.